

מלמוס הירדשה בוויניצא

עדותן של המזבבות ההמוניות

תעלומה
נחשבת
כרך שני

התשובה בקיצור נמרץ שנהפכה למעיין המתגבר • מעורבות רביה"ק ה'צמח צדיק'
בנידון • הקשר האישי של הרב מבזנאב • סיור במשעולי בית העלמין • הצעת
הסיום המפתיעה של ה'בית שלמה' • האח והאחות עם הייחוס המשולש • מחקר
המשלב בין עיון מעמיק בספרות השו"ת לבין פענוח מצבות עתיקות בבית העלמין

ה מ ש פ ט י ם א ש ר ת ש י ם ל כ נ י ה ם

| הרב מנחם מענדיל דוד פעלדמאן |

תקציר הפרק הקודם: בעקבות פטירתו של איש נכבד בוויזניצא בשנת תרכ"ט, התעוררה סערה הלכתית שטלטלה את רבני גליציה: האם בנות הנפט רשאיות לנצל את חוקי ה'טאבו' של הממשלה כדי לעכב את מכירת נכסי אביהן ולדרוש פשרה כספית, למרות שלפי דין תורה הירושה שייכת לבנים בלבד? בשלהי השנה נכנסו לעובי הקורה דייני וויזניצא, הגאון רבי יוסף קאסטינבראהן והגאון רבי אריה לייב בערנפעלד. רא"ל שהריץ את השאלה אל הגאון בעל ה'בית

שלמה' מסקאלא, קיבל בתשובה ציון קצר בלבד והפנייה אל דעתו המוקדמת של ה'בית שלמה', כי הבנות מחוייבות לחתום על מסירת הירושה כולה לבנים, כדת תורה. בתוך כך, נחשפה דמותו המרתקת של השואל השני, הגאון רבי אברהם שמואל העליר מבוזנאוב, נכד ה'יושר דברי אמת', שקשריו המשפחתיים העבותים לחצרות רבוה"ק מקאסוב וויזניצא האירו את דמותו באור חדש.

מחויבת על פי דת תורתנו הקדושה לתקן את אשר עוותה ורצתה לגזול חלק הבנים". ומסיים בנחרצות: "זה ברור בלי ספק... ודברי ברורים ב"ה לאמתה של תורה". המכתב נחתם בדברי ידידות: "ולטירדת הימים לא יכולתי להאריך יותר, ושלוש תורתו יוגדל ויתנשא כנפשו ונפש הדורש שלומו באהבה כל הימים, שלמה במוהר"י זללה"ה חופ"ק הנ"ל".

המענה הקצר למורה צדק מוויזניצא

חלפו שנתיים. ובשנת תרכ"ט פרץ הפולמוס בוויזניצא. בתחילה כשה'בית שלמה' מקבל את השאלה מהדיין בוויזניצא רבי אריה לייב בערנפעלד זצ"ל, הוא עונה (שו"ת בית שלמה, או"ח סימן ג) בקצרה, ובהפנייה בלבד: "הנה בדבר שאלתו... כבר הארכתי בזה בספרי 'ישרש יעקב' ובתשובותי, ושם בארתי בראיות ברורות שהבת מחויבת לחתום בחינם על פי דת תורתנו הקדושה". כאשר בנוסף הוא מצרף את התשובה שכתב לרבי אברהם שמואל בשנת תרכ"ז. כך גם היה מענהו שנה אחת קודם לכן לשואלים אחרים. בתאריך י"ט בסיוון תרכ"ח לרבי נפתלי הורוויץ אב"ד סאנאוויץ (מיהאלען) אשר חזר על שאלתו פעמיים, הוא עונה בקצרה: "תמוה שלא ראה ר"מ בספרי 'ישרש יעקב' שם בארתי בראיות שמחויבת לחתום, ואחר כך הארכתי עוד בתשובה להוכיח כן עוד בראיות ברורות, ואחר כך ראיתי ראייה מפורשת מש"ס קידושין סה ע"א עש"ה" (בית שלמה' או"ח סימן פ"ה).

כשהנידון העקרוני הופך לשאלה מעשית

אך כעת, כשרבי אברהם שמואל העליר חזר ופנה אליו, היתה התגובה שונה. רא"ש בא אליו עם מטען ישן, שכן הם כבר התכתבו הלכתית בנידון זה, וכשהרב המיוחס מבוזנאוב, ממשיך את המשא ומתן ההלכתי בו החלו לפני כשנתיים, והנידון ההלכתי העקרוני ביניהם נהפך לשאלה מעשית, מרגיש ה'בית שלמה' מחויבות גדולה לתת מענה נרחב. ה'בית שלמה' אכן נענה לפרק נוסף בתכתובת ההלכתית. רא"ש גם היה מעורב בנידון זה בקשרים אישיים, כפי שננסה לחשוף בהמשך. במכתבו הציג רא"ש את המקרה הנוכחי, ואת סברתו כי אין חיוב על הבנות לחתום. הוא

כניסתו של הגה"צ רבי אברהם שמואל העליר זצ"ל לקלחת הנידון הניעה את ה'בית שלמה' משתיקתו, והסירה את עננת השתיקה מעל שולחנו של הגאון מסקאלא. היא עוררה את הארי שבחבורה מרובצו, והיתה הכוח המניע שגרם לגאון להעלות על הכתב מערכות הלכתיות עמוקות בנידון, מבוססות ובנויות לתלפיות, כיד ד' הטובה עליו, וכדרכו בקודש. כניסתו של רא"ש פתחה את הפתח לחליפת מכתבים הלוחך ושוב בין סקאלא לבוזנאוב, הסכר נפרץ. תשובות אלו של ה'בית שלמה' כבר לא היו מענה קצר ומסתנייג; הן היו מנומקות, מעמיקות ויורדות לשורשי הדין. מהי הסיבה שהביאה את ה'בית שלמה' להיכנס בעובי הקורה?

לשם כך עלינו לשוב אחורה בשנתיים, לשנת תרכ"ז. במאמר הקודם ראינו את ההופעה הראשונה של דעתו הנחרצת של ה'בית שלמה' בנידון זה, בכתב ובדפוס. היה זה בשנת תרכ"ג, בספרו 'ישרש יעקב' על מסכת יבמות, שם במהלך דיון בדברי התוס' במסכת יבמות, כתב הגאון מסקאלא כי מדברי התוס' יש להוכיח אודות השאלה שהתעוררה והוא נשאל עליה, והוא מביע את דעתו בנחרצות: "על פי דין תורתנו הקדושה מחויבת הבת לחתום בחנם".

פלפולה של תורה

הגאון הצדיק רבי אברהם שמואל, השתעשע במכתבי תורה עם הגאון מסקאלא, בשנת תרכ"ז שיגר מכתב תורה בו עמד על כמה דברי חידוש אשר הגיעו לאוזניו בשם הגאון מסקאלא, וביקש להעיר עליהם כדרכה של תורה. כמו כן, לאחר שהתעמק בספר היסודי 'ישרש יעקב', השיג אודות עמדתו ההלכתית של ה'בית שלמה' בשאלת חיוב הבנות בחתימה על קיום הירושה ביד הבנים, מכוח ראייה שמצא נכגדו בשו"ת הרא"ש.

ביום ראשון כ"ה באלול תרכ"ז נענה הגאון ה'בית שלמה' והשיב תשובה ארוכה המשתרעת בספר שו"ת 'בית שלמה' על פני שלש תשובות (י"ד ח"ב סימנים עז-עט), ובהם מענה על תמיהותיו. בחלק האחרון ('בית שלמה' סי' עט) דחה את ראייתו מדברי הרא"ש. הוא מפלפל בדברים והוא חוזר על עמדתו ודעתו כי הבת "מחויבת לעשות כן על פי דת תורתנו הקדושה", הוא מחדד כי במקרה בו הבת עשתה מעשה שבו הצהירה כי היא רוצה לקבל חלק ירושה, "שוב

הוסיף וחיידד כי במקרה שלפנינו יש סיבה נוספת לפטור את הבנות מחתימה, מכיון שבשלב מסוים בתהליך חלוקת העיזבון כבר הצהירו לרשויות כי אינן חפצות בחלקן, ומשכך שוב אין להן עוד מחויבות לחתימה. כמו כן, ביקש גם העתק מהתכתובת הקודמת משנת תרכ"ז. בעת תקיעת השופר הראשונה המבשרת את כניסתו של חודש הרחמים והסליחות, נחת המכתב על שולחנו של הגאון בסקאלא. תיכף ביום שלאחריו ביום ב' באלול תרכ"ט טובל ה'בית שלמה' את קולמוסו בקסת הדין, והופך את דעת תורתו למילים כתובות על גבי הדף. הוא מאריך בתשובה הלכתית. אנו לא נעתיק כאן את התשובה הארוכה, רק ננסה לסקור אותה בקצרה, בכדי להבין את השתלשלות הדברים, והתפתחות הפולמוס. הוא פותח כי הוא אכן מצרף את התשובה הקודמת 'כפי בקשתו', ומספר כי השאלה הזאת כבר הגיעה לפתחו ע"י 'הרב המו"ץ דשם' (הוא הגאון רבי אריה ליב בערנפעלד זצ"ל), 'ולא השבתינו כלום לאפיסת הפנאי אז, רק שכתבתי לו שיעיין בדברינו בחבורי ישרש יעקב', ה'בית שלמה' מספר כי גם אל ר"ל הוא שלח העתק של התשובה משנת תרכ"ז.

כעת הוא נפנה אל גוף הדברים, ופותח בנחרצות "הנה ידוע לכבוד תורתו שאהבת עולם אהבתיו, אמנם האמת אהוב מהכל, בפרט בתורה דכתיב בה אמת, כמו שכתב הרא"ש בתשובה בכיוצא בו. ולדעתי לא צדק כבוד תורתו בזה". הוא מצהיר "די במה שהשבתי לכבוד תורתו כפי ההענק אף לנידון דידן", ודוחה בטוב טעם את ניסיונות החילוק בין המקרים. התשובה מתרחבת ומעמיקה בכמה וכמה ראיות מסוגיות הש"ס ומדברי

הפוסקים, כאשר חובת הבנות לחתום מתבססת על שלשה נדבכים הלכתיים א. גזל ב. כופין על מדת סדום. ג. כופין על 'לפנים משורת הדין'. הבי"ש אינו שוכח לחזור ולהבהיר לפני החתימה כי אין כאן רק 'לפנים משורת הדין', רק "בפרט דבנידון דידן דינא הכי". את סיכום הנקודות ההלכתיות נביא במסגרת נפרדת. האם פסקו הנחרץ של ה'בית שלמה' אכן חתם וסיים את הפולמוס המשפחתי?

מכתב אל רביה"ק

לאחר שה'בית שלמה' האריך בתשובתו לבסס את הצד ההלכתי, הוא מוסיף וכותב אל רבי אברהם שמואל אב"ד בוזנאב משפט אחד, אשר ממנו נחשפת מעורבותו של ה'צמח צדיק'. זהו משפט קצר, אשר כנראה אף לא נעתיק בשלימותו בתוך השו"ת הנדפס.

רביה"ק ה'צמח צדיק' זי"ע כיהן ברבנות העיר וויזניצא, אכן שימשו תחתיו דינים ומורי צדק להורות לעם ד' דבר הלכה, ולדעת את המעשה אשר יעשו, אך בוודאי נתן רבינו עיניו ולבו להעמיד הדת על תילה, ולכונן את משטר התורה על מכונה בשאלות בעלת משמעות נרחבת. ניתן להניח כי בפולמוס הלכתי נרחב זה, הכוללת בנוסף טרגדיה משפחתית שמעורבת בו שאלת הנכסים של יתומים קטנים, היה רבינו מעורב בנידון. אנו נחשוף את הקשר של רביה"ק בפולמוס זה. לא נשכח את קרבתו של הגאון מבוזנאב אל רבינו ה'צמח צדיק', זוגתו הרבנית של הגרא"ש היתה בת אחותה של הרבנית צפורה אשת חבר רביה"ק ה'תורת חיים', ושנות ילדותה עברו עליה בבית רבינו בקאסוב.

מצבת מרת וועקע טריינא בת רבי אברהם שמואל מבוזנאב ואשת רבי ישראל איסר גרוס בן אב"ד אברטין

שער הספר 'ישרש יעקב' לבעל הבית שלמה'

חלפו שנתיים.
ובשנת תרכ"ט
פרץ הפולמוס
בוויזניצא.
בתחילה נשה'בית
שלמה' מקבל
את הש"ה
מהדיין בוויזניצא
רבי אריה לייב
בעתנפעלד זצ"ל.

אל תשלח שליחים רק כתוב אתה בעצמך מכתב אל קרובך רביה"ק ה'צמח צדיק, הסערה תקום לדממה והארץ תשקוט

רא"ש היה מבוגר כבעשור מרבינו ה'צמח צדיק, הוא היה בן דודו, ניתן אף להחשיבו כגיס חורג שלו. וכך כותב ה'בית שלמה' אל רבי אברהם שמואל לאחר שחרף: 'על כן לא צדק כבוד תורתו בזה לענ"ד'. הוא פונה אל ליבו ואומר: "ואני מייגע את כבוד תורתו שיכתוב בעצמו לכבוד הרב הצדיק שליט"א כ"ו ה'בית שלמה' בוטח בהכרעה ההלכתית, והוא יוזם ונותן לרא"ש את הכיוון לפעולה מעשית – תסכים אף אתה לפסק זה, וכשהרב מבזנזאב יקבל את ההכרעה ייחתם הנידון. הכתובת הנכונה למכתב זה הוא אל ה'רב הצדיק שליט"א', הוא רב העיר, הוא ודאי מעורב בנידון, כנראה עמדתו הינה לטובת היתומים. אל תשלח שליחים רק כתוב אתה בעצמך מכתב אל קרובך רביה"ק ה'צמח צדיק', הסערה תקום לדממה והארץ תשקוט. מה היתה תגובת הגרא"ש למענהו הנרחב של רעהו ה'בית שלמה'? האם אכן נכתב המכתב אל רביה"ק ה'צמח צדיק'?

הייעוץ ההלכתי הצמוד

הקשר של רא"ש לנידון זה, מלבד היותו המשך להכתובת הקודמת בענין, הוא אישי, והוא מסתתר בתוך הדברים, כשה'בית שלמה' לטענה ההלכתית 'לא ניחא לי דליפוש שטרי עלוי', [כלומר: שאי אפשר לחייב אדם לחתום על שטר מכירה לא אמיתי, לטובת אחר, מחמת הטענה כי חתימה על שטר מכירה, גורמת לו הפסדים, בכך שערך הנכסים שלו יורד, כשנדמה לציבור הרחב כי הוא במצוקה תזרימית והוא נאלץ למכור מנכסיו]. ה'בית שלמה' הסביר כי במקרה הנוכחי הטענה לא תקפה, והוא ממשיך במשפט נוסף בו נחשף הקשר האישי של הגרא"ש בפרשה זו: "בפרט שכפי הנראה ממכתב כבוד תורתו, דכבוד תורתו הוא דאלפיה =

לימדה] שתאמר כן, ובאמת לא עלה על דעתה, כיון דבאמת אין לה קפידיא בזה, רק שכוונתה להוציא על ידו ממון מהיתום קטן עבור חתימתה".

רא"ש הדריך את צד הבנות הנשואות ובעליהן בצעדים המעשיים עליהם לנקוט, הוא לימד אותם את הטיעונים הנכונים, וניסח עבורם את הטענות שיש להציג בבית הדין בוויזניצא.

כשה'בית שלמה' ממוטט את הטענה אודות הסברא ד'לא ניחא לי ליפוש שטרי עלוי', הוא מביא את דברי המהרש"ל שבכדי לדחות את סברת 'כופין על מידת סדום' בטענת הפסד, צריך לתת טעם הנראה לבית דין, אך כאן, כותב הגאון מסקאלא, בית הדין בוויזניצא שמע את הטענה, בחן את הדברים ושוכנע כי הדברים אינם נכונים, "בנידון דידן אדרבה נראה לבית דין דאין קפידיא בהכי".

הגרא"ש היה מעורב בצורה מעשית בפולמוס. מה הסיבה שהניעה את רא"ש להתערב בצורה כה אקטיבית בפולמוס המתרחש בעיר וויזניצא?

במשעולי בית העלמין

כשאנו משוטטים בבית העלמין הגדול הסמוך לוויזניצא, ומתמצים לקרוא את האותיות החרוטות על המצבות הנושנות, אנו מתוודעים אל דמותם של יהודים תמימים, יראים ושלמים, חסידים ואנשי מעשה, לצד נשים צדקניות, זקנים עם נערים, בחורים וגם בתולות. השורות הקצרות על האבן הדוממת מנסות לסכם בסך מילים קצוב את האיש ואת דמותו, חשיבותו וייחוסו. המצבות מספרות לנו באלם-קול על קשרי משפחה ועל היחוס אל רבנים וצדיקים מדורות קודמים. שתי מצבות של אח ואחות בבית העלמין קושרות

קטעים מתוך שו"ת בית שלמה (חו"מ סי' קח):

בהכי"..." ועל כל פנים בנידון דידן אף אי אמרה הטעם דלא ניחא לה דליפשו שטרי לא מהני, כיון שאנו רואין שאין ממש בדברים, בפרט שכפי הנראה ממכתב כבוד תורתו, דכבוד תורתו הוא דאלפיה שתאמר כן, ובאמת לא עלה על דעתה, כיון דבאמת אין לה קפידיא בזה, רק שכוונתה להוציא על ידו ממון מהיתום קטן עבור חתימתה, על כן לא צדק כבוד תורתו בזה לענ"ד".

ג. כופין על לפנים משורת הדין

"הב"ח העיד (סימן יב) דכן נוהגין כל בית דין שבישראל לכופו על לפנים משורת הדין, ובתשובות 'השיב משה' מהגאון הקדוש דקהילת אוהעל כתב דדברי הב"ח הללו תורה כניתן מסיני, ובפרט לתלמיד חכם וירא שמים ודאי דכופין, בפרט דבנידון דידן דינא הכי כמו שכתבת".

א. גזל

ראשית "על פי דת תורה הקדושה אין לה לומר שרוצית לזכות בחלק ירושתה ולגזול הבן... על ידי אמירתה וחתמתה שחופצת בחלק ירושתה היא גוזלת מחלק הבן, אם כן היא מוכרחת לומר שמוחלת חלקה להבן בכדי שלא תגזלנו".

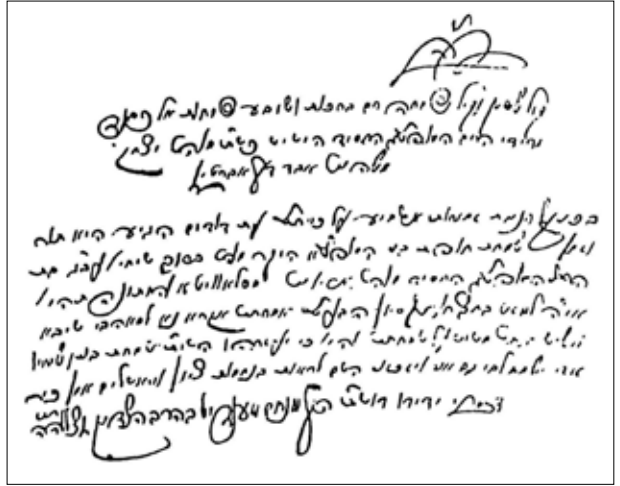
ב. כופין על מדת סדום

"צריך לומר דוקא הטעם דלא ניחא לי דליפוש שטרית, הא לאו הכי כופין על מדת סדום..." "ובנידון דידן ברור דעל ידי חתימתה לא זיילי נכסיה, כיון דאינה חותמת שמוכרת או נותנת מה שהיה שלה עד הנה, וגם אשה זו אין לה נכסים שלה". "וכתב מהרש"ל דצריך ליתן טעם הנראה לבית דין שהוא טעם, ואם לאו כופין על מדת סדום עכ"ל. ובנידון דידן אדרבה נראה לבית דין דאין קפידיא

הפחת נפתח,
ומצאנו את
הקשר של הגאון
מבזנאב אל העיר
וויזניצא. עדיין
לא מצאנו את
הקשר הישיר אל
הירושים שעמד
במוקד הפולמוס
ההלכתי

מצבת רבי ישראל איסר גרוס בוויזניצא

הזמנת רביה"ק הצמח צדיק ז"ע להגה"צ אב"ד אברטין זצ"ל לנישואי רביה"ק בעל אמרי ברוך ז"ע

התוארים על המצבה מפליאים: "איש כשר וישר, חסיד וענין, ירא וחרד, אדמו"ר, מופלא ומופלג, שוקד בתורה לילה ויום" (נפטרי"ד אדר ב' תרס"ח). פטירת שניהם ביום הפורים, בהפרש של שש שנים.

כאמור, רבי ישראל איסר היה בנו של הגה"צ ר' יצחק משה גרוס זצ"ל, מגדולי חסידי ומקורביו של מרן ה'אהבת שלום' מקאסוב ז"ע. בשנת תרל"ט חתם רביה"ק ה'צמח צדיק' על מכתב הזמנה אליו, הכולל הזמנה לשמחת נישואי ה'אמרי ברוך'. "אל כבוד ידידי הרב המופלג החסיד הישיש כש"ת מו"ה יצחק משה נ"י אב"ד דק' אברטין". רבי יצחק משה כיהן כרבה של אברטין עד לפטירתו ביום ז' בתשרי תרכ"ו.

מקרב המשפחה המיוחסת ילדי רבי ישראל איסר, נכדי אברטין-בוזנאב, מוצאים אנו בבית העלמין מצבות נוספות, כאשר כמובן הייחוס המשולש אינו נפקד מעל גביהן: מצבת הבן מאיר ב"ר ישראל איסר, שנפטר בעודו צעיר לימים על פניו הוריו, בג' דחור"מ פסח תרמ"ז; ומצבת הבת יענטא בלימה בת הר' ישראל איסר (ח' ניסן תרצ"א) שנישאה אל הרה"ח המיוחס רבי צבי וויטשקו. "מארא דרוזין, שקד על התורה והעבודה" (ח' תמוז תרצ"ז). ר' צבי היה מחסידי סאדיגורא-באיאן שהתגוררו בעיר, כמו גם משפחתו המורחבת חותנו הרה"צ ר' ישראל איסר גרוס וצאצאיו שהיו מחסידי צדיקי בית רוזין.

הפתח נפתח, ומצאנו את הקשר של הגאון מבזנאב אל העיר וויזניצא. עדיין לא מצאנו את הקשר הישיר אל הירושים שעמדו במוקד הפולמוס ההלכתי. במאמר הבא נקווה לחשוף את זהותו של הנפטר הצעיר, אשר פטירתו בדמי ימיו חוללה את הסערה הגדולה, ואט אט נתודע אל קשרי המשפחה הענפים. נמשיך בהתפתחויות בפולמוס ההלכתי, ואל גדולי הדור שהצטרפו לנידון.

את הקשר של הגאון הצדיק מבזנאב זצ"ל אל העיר ותושביה, ופותרות לנו פתח להבין את מעורבותו העמוקה ב'פולמוס וויזניצא תרכ"ט'. בשורה הראשונה באמצעו של בית החיים קיימת חלקת רבנים חשובה, חלקה חשובה זו התקיימה מראשית היווסדו של בית העלמין, כאשר בהמשך לאחר הסתלקות רביה"ק ה'צמח צדיק' בשנת תרמ"ה, וגניזת קדשו באהל מיוחד, נוצקה כמובן חשיבות יתרה לחלקות הסמוכות אל האהל. על מצבה מעוטרת בחלקה זו אנו מוצאים את שמו של הגאון הצדיק מבזנאב: "בן הרה"ר אברהם שמואל ז"ל מבזנאבאור", על מצבה נוספת אנו קוראים: "בת הרה"ק ר' אברהם שמואל אב"ד דק"ק בוזניב". על מצבות שניהם מפורטות הייחוס המשולש לקאריץ-שפיטווקא-ז'באריז'. כי כאמור רבי אברהם שמואל היה נכד ישיר אל ה'ישר דברי אמת' מזבאריז ז"ע, ואילו אביה של זוגתו מרת יענטא בלומא היה הרה"ק רבי פנחס שפירא, בנו של הרה"ק רבי יהודה מאיר בנו של הרה"ק רבי פנחס מקאריץ ז"ע וחתנו של הרה"ק רבי יעקב שמשון משפיטווקא ז"ע.

המשפחה המיוחסת: נכדי רבני אברטין ובזנאב

שתי המצבות המדוברות הן מצבת הבן ר' פנחס הלוי העלוי, ומצבת אחותו. מצבתו של ר' פנחס היא משנת תרע"ג (ד' אדר ב') ועליה נחרת "איש ישר הולך, שוקד על התורה, בר אבהן קדישין". מצבת הבת קודמת לו במספר שנים, משנת תרס"ב (י"ד באדר א') מצבה לזכרה של 'אשה צנועה וחסידה' מרת וועכנא טריינע ע"ה. היא נישאה אל הגה"צ ר' ישראל איסר גרוס זצ"ל שמצבתו עומדת אף היא בסמוך – "בנש"ק מו"ה ישראל איסר בהרב הגדול ר' יצחק משה אב"ד דק"ק אברטין".